

Pejoratív értelem a *-Vdik*, *-(V)kVdik*, *-skVdik* képzők körül

A tárgyalandó képzők verbumképzők, s mind deverbális, mind denominális képzésre alkalmasak. Keszler Borbála (Keszler 2002: 277–8) és Kiefer Ferenc (Kiefer 1998: 234; 245–6; 257–8) dolgozatának fonalát követve elmondhatjuk, hogy a deverbális képzés esetében a képzés eredménye az úgynevezett mediális ige (*gyűrődik*, *aszalódik*), míg a denominális képzés származékait három csoportba sorolhatjuk. Az első a melléknévből képzett mediális állapotot kifejező származékokat foglalja magában (*fehéredik*, *férgesedik*). A második a melléknévből képzett *-s* és fosztóképzős, viselkedést kifejező igéket (*szerelmeskedik*, *nyugtalankodik*), míg a harmadik a főnévből képzett foglalkozásban, funkcióban levést jelentő származékokat tömöríti (*menedzserkedik*, *inaszkodik*). A származékok sokszor pejoratív jelentésben fordulnak elő, főleg akkor, ha az alapszó maga is hordozott ilyen értelmet magában (Bartha 1958: 60–1), például: *hárijánoskodik*, *makrancoskodik*, *kotnyeleskedik*. Igen ám, de néha a pejoratív tulajdonság független az alapszótól, és attól is, hogy a származék a fentebb felsoroltak közül éppen melyik képzésmódba tartozik: (például) [„Gondolod] *megoldódik* [a feladat helyett, hogy megcsinálnád?”], *pöffeszkedik*, *szélesedik* [’kövéredik’], *hűtlenkedik*, *alázatoskodik*, *menedzserkedik*. Ám az is előfordulhat, hogy a szónak tulajdonképpen nincs pejoratív tartalma, mégis van valami rosszalló mellékjelentése (Kiefer 1998: 257): (például) *tolakodik*, *bizonytalankodik*. Honnan származhat mindez? Valóban csak a megszőkás (analógia a pejoratív értelmű igékkal) miatt érezzük ezt, avagy más magyarázat is *adódik*? Másképpen megfogalmazva: mely(ek) és milyen(ek) az(ok) a tulajdonság(ok), amely(ek) minden pejoratív jelentéssel bíró származékban megvan(nak)?

Vizsgáljuk meg az ilyen képzőkkel létrehozott, ám nem pejoratív jelentésű igéket! Az első csoportra (deverbális, mediális verbumokra) többek között a következők jellemzők: „nincs külső cselekvő” (Abaffy 1978: 284), azaz az ágens (továbbiakban 1. kitétel) nem esik egybe az alannyal, és/vagy meghatározhatatlan (*gyűrődik*), és/vagy érdektelen (*aszalódik*). Másodsor elmondható az, hogy „akaratunktól független szükségszerűséget jelentenek” (Abaffy 1978: 284), így a felszólító módú alakjuk realizálódása, illetve az *esetlegesen* megtörtént cselekvés, történés között nincs releváns kapcsolat (továbbiakban 2. kitétel; a két kitézelt együtt *mediális jellegnek* nevezem a későbbiekben). Találunk azonban egynéhány inkább cselekvő értelmű kivételt (például *uralkodik*, *hálálkodik*, *viselkedik*, *társalkodik*), melyekre nem érvényesek a fentiek. Ám ezt csak első pillanásra hihetjük el, mert ha jobban megfigyeljük a származékok jelentését, láthatjuk, hogy mindegyiknek játékszerű *eseményjellege*¹ van, azaz egy cselekvés szándékolt végrehajtásával szemben inkább egy történésben való – igaz: cselekvő! – részvétel áll jelentésmezejük középpontjában. Így a cselekvő alany teljes mértékű ágenciája kérdéses, vagyis mindkét kitétel – ugyan nem grammatikailag, ám *lényegében véve* (elliptikusan) – igaz rájuk nézvést.

A második csoport (melléknévből képzett, állapotváltozást kifejező mediális igék) esetében könnyű dolgunk van, mert jellemző a származékokra mind az 1., mind a 2. kitétel (*fehéredik*, *férgesedik*).

Nem pejoratív értelmükben viszont a második csoport tagjai (fosztó-, illetve *-(V)s* képzős melléknévből képzett viselkedést jelentő igék) látszólag nem mutatják a mediális jelleget. Ám az a megállapítás, amelyet az első csoport kivételeivel kapcsolatban tettünk, itt is igaznak bizonyul, azaz ezeknek az igéknek is *eseményjellegük* van (például *nyugalankodik*, *szerelemeskedik*, valamint az alaki kivételnek számító *jótekonyságodik*), tehát mégiscsak igazak lehetnek velük kapcsolatban is a kitételek.

Az utolsó csoport tagjaira (főnévből képzett, foglalkozásban, funkcióban levést jelentő igék) azonban nem jellemző a mediális jelleg (*színészkedik*, *ügyvédkedik*). Feltűnő azonban az, hogy a felszólító módú alakjuk és a bekövetkező esemény, történés között mégsem a megszokott viszony áll fenn. Azok esetében ugyanis nem a cselekvés maga kap hangsúlyt, hanem éppen az adott „funkcióban, foglalkozásban levés” *eseménye*, azaz egy – ágenciáját tekintve meghatározhatatlan – állapot létrejötte, így lehetőség nyílik mindkét kitétel igazságára. Megállapíthatjuk tehát azt, hogy e képzőkkel kapcsolatban mindig számolnunk kell a mediális jelleg jelenlétével.

Mindezek után tekintsük át azokat a szavakat, melyeknek igen fontos, egyértelmű – valamint nem az alapszóból származtatható – pejoratív jelentésük van (például *ájtatoskodik*, *uraskodik*, *atyáskodik*, *turistáskodik*, *ellenzékieskedik*, *szenteskedik*). Velük kapcsolatban elmondható, hogy az ágencia egybeesik az alannyal, azaz inkább cselekvő értelműek, ám a felszólító módú alakjuk tulajdonképpen csak tagadó formában jelenhet meg. Tehát olyan származékokról van szó, melyek a fentebb tárgyalt képzőkkel való képzés ellenére sem mediális értelműek, de pejoratív tulajdonságuk van.

Mit jelenthet mindez? Mondhatjuk-e, hogy a pejoratív jelentés tulajdonképpen a tárgyalt képzőknek a „nem általános” realizációjából (is) eredeztethető? Úgy gondolom, hogy igen, a pejoratív jelentés könnyen belátható kapcsolatban áll a képző által „hozott” mediális jelleggel. Feszültség húzódik ugyanis a cselekvés realizálódása (például foglalkozások), és a cselekvő szándéka – így természetesen rátermettsége, hozzáértése stb. – között. Azaz ezen szavak esetében az ágens ugyan nem szorul háttérbe, sőt (vö. *szélesedik*), ám nevetségessé válik, tehát (a megnyilatkozás megítélésében) az alany által intencionált, s a valóban létrejött cselekvés között nem jön létre a párhuzam. Irodalomelméleti megközelítéssel úgy is mondhatnánk, hogy a cselekvő szubjektum feloldódik a történés játékában, így veszítve el irányítói kompetenciáját az események fölött. A pejoratív értelem létrejöttében szerepe lehet továbbá az ezzel a képzővel ellátott igék gyakorító értelmének is, az

¹ Vö. a *játszódik* alakot a *játék* hermeneutikai (például Gadamer-nél előforduló) értelmezésével!

„elaprózódással” is elősegítve a szándék komolytalanná válását. Egy párhuzammal élve: mintha a műveltető, vagy a szenvedő igenem esetében beszélénk ágens alanyról. Mindebből érthetővé válik az is, hogy e származékoknak vajon miért csak a tagadó felszólító módú alakjaik értelmezhetőek. A felszólítás egyetlen értelme itt ugyanis csak a történelemből való kilépés, azaz a visszas helyzet megszüntetése lehet, hiszen tulajdonképpen csak a cselekvésben való részvétel számolja fel rögtön az alany ágenciáját, hiszen „a mediális ige nem tűri el környezetében az ágenst, az aktív cselekvőt” (Abaffy 1978: 286).

Hasonló a helyzet a rosszálló mellékjelentésű igékkel is (például *káromkodik, árulkodik, civakodik, marakodik, tülekedik, tolakodik, kontárkodik, bizonytalankodik*). Ezek esetében azonban arról van szó, hogy (a megnyilatkozás megítélése szerint) az alany olyan dolgot csinál, amelyet nem kellene tennie, hozzátevé azt is, hogy az ágens esetleg nem szándékosan, avagy nem egyedül cselekszik, hanem inkább csak részese a történelemnek. (Ezt mutatja az is, hogy az *árulkodott* és *elárult* kifejezések között óriási különbség van ugyanazon szituációban!)

Mindkét típusra a legeklektásabb példát a foglalkozásban, funkcióban levést jelentő származékok adják (negyedik csoport). Több mint ötven ilyen szót számlálhatunk meg, s kivétel nélkül, mindegyik előfordulhat pejoratív jelentésben (*inaskodik, tanonckodik, ügyvédkedik*) vagy rosszálló mellékjelentésben (*tolvajkodik, üzérkedik, zsarnokoskodik*). Ez mindinkább előtérbe kerül, minél újabb keletű a szó (*menedzserkedik*).

Érdeemes megjegyezni továbbá azt is, hogy a hasonló funkciójú, ám csak melléknévből, állapotváltozást kifejező (és csak!) mediális igék képzésére alkalmas *-Ul* képzőnek (például *zöldül*) nincsenek hasonló pejoratív jelentésmezői!

Összegezve az elmondottakat: a vizsgált igeképzőknek nem csupán az lehet a funkciójuk, hogy – az „igévé avatás” mellett persze – mediális jelleget kölcsönözzenek az adott szónak, hanem azon származékok esetében, amelyek cselekvő jelentésben előfordulhatnak – a mediális jelleg elliptikus realizációjával – az is, hogy **egy pejoratív értelmezhetőséggel bíró szemantikai teret nyissanak meg.**

SZAKIRODALOM

- Abaffy Erzsébet 1978. *A mediális igékről*. MNy. 74: 280–93.
- Bartha Katalin 1958. *A magyar szóképzés története*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Benkő Loránd (szerk.) 1991. *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.*, Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar Grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2002. A magyar termékeny képzők jellemzői. = Éltető anyanyelvünk – írások Grétsy László 70. születésnapjára. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 277–280.
- Kiefer Ferenc 1998. *A szóképzés*. = É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter, *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest. 222–261.
- Papp Ferenc (szerk.) 1994. *A magyar nyelv szóvéghmutató szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Molnár András